

KOMMENTTI ILKKA HEISKASEN ESITELMÄÄN TUTKIMUKSEN METATEORIASTA JA TUTKIJAN VALINNOISTA

Sakari Hänninen

Kommentti

Ilkka Heiskasen lähtökohta on klassinen. Tutkijan valintoja arvioidessaan hän yrittää välttää ja ylittää niin voluntaristisen kuin deterministisen tulkinnan. Heiskanen evää kahden subjektin — tutkija ja kohde — yksinkertaisen asetelman, jonka niin voluntaristit kuin deterministit rakentavat.

Heiskanen lisää subjektien lukumäärää. Hänen esittämänsä maanmainio *Fortuna rota* -metafora sisältää kolme subjektia: jumalattaren eli transsendentaalisen subjektin, joka on yhteiskunta, onnenpyörän, joka on tutkimuskenttä ja tavoitehakuisen ihmisen, joka on tutkija. Tämä *Fortuna rota* -metafora on itse asiassa keskiaikaisessa itumuodossaan se klassisen saksalaisen filosofian ajatus, että vapaus on välttämättömyyden tajuamista.

Problematisoimalla *Fortuna rota* -järjestelmässä subjektien keskinäissuhteita, relativisoimalla (monitasoisuus, epäkeskoisuus, nopeusvaihtelut, eri vauhdittajat) yksinkertaista alkuasetelmaa, Heiskanen tarkkanäköisesti nostaa esiin subjekteja koskevan välityksen ongelman. Lisäämällä subjektien lukumäärää ja problematisoimalla yhteiskuntaa, tutkimuskenttää ja tutkijaa koskevan välitysongelman, hän tosiasiallisesti hyppää ulos positivistisesta standardinäkemyksestä,¹ jonka mukaan erillinen subjekti tarkastelee ulkoista kohdetta.²

Toisaalta Heiskanen tuntuu pitävän kiinni toisesta positivistisen tieteen rajauksesta: hän ei salli tai ei ainakaan esitä sitä mahdollisuutta, että tutkimiseen kuuluu itserefleksiivisyys, tiedon kasvua kannattava tutkijan itseanalyysi. Itserefleksiivisyyden vaatimushan on tuttua siitä kritiikistä, jota hermeneutiikka, transsendentaalinen hermeneutiikka ja kriittinen teoria oikeutetusti suuntaavat positivismiin.³ Ankarimman muodon itserefleksiivisyyden vaatimus saa Hegelin ajattelun itsetajuistumisproblematiikassa,⁴ joka juontuu marxismiin kriittisenä perintönä.

Alkemias?

Heiskasen esittämässä muodossa positivistit ovat kyvyttömiä tunnistamaan, tulkitsemaan tai ratkomaan välityksen ongelmia. He kiertävät ongelmat sekä reduktionismin että skientismin avulla, toisin sanoen kieltämällä eri tieteiden väliset olennaiset erot tutkimuskohteessa ja metodissa.⁵

Konkreettisisessa tutkimustilanteessa välityksen ongelmat aina vaistonvaraisesti tiedostetaan. Positivismissa tämä on johtanut eräänlaisen tiedettä koske-

van »alkemian» syntyyn, tiedettä ulkoisesti ja epähistoriallisesti tarkkailevaan tieteentieteeseen. Tämä Heiskasen osuvasti — olkoonkin, että hän epätäsmällisesti viittaa dialektikkoihin ja kyberneetikoihin — kritikoima tieteentieteilijöiden näkemys on myös ristiriidassa sen *Marxin* ja *Engelsin* tulkinnan kanssa, että oppi ajattelusta (tieteestä) voi olla vain historiallinen tiede.⁶

Kirjassaan »Pour une Critique de l'Epistémologie» (Tieteenteorian kritiikki) *Dominique Lecourt* on kärjistänyt mainitun väitteen siten, että »tieteen tieteet» tai »tieteellisen organisaation teknokraattiset tieteet» ovat aina osoitus positivismista.⁷ Tämä kärjistyks on paikallaan, mikäli kohteena on tiedettä ulkoisesti ja epähistoriallisesti tarkkaileva metatiede eikä tieteen historiatiede. Sannon asian toisella tavalla: tiede selvittää sitä, mitä ei vielä tiedetä, ja on tämän luonteensa vuoksi itse tieteen avulla tapahtuvan etukäteisrationalisoinnin ulkopuolella. Tämä ei toki poista tutkimustoimintaa koskevaa reaalianalyysia, mutta tiukkojen normatiivisten ohjeiden esittäminen toisten toimintoille on lyhytnäköistä.

Välitilinpäätös

Poistaako tieteentieteen kieltäminen välitysongelman? Ne viittaamani perinteet, jotka nostavat esiin kysymyksen itserefleksiivisyydestä, jopa itsetajuisuudesta, vastaavat tähän kieltävästi. Tässä ei ole paikka, tilaa eikä tarpeen kuvata erilaisia vastauksia. Saattaa olla niin, että näiden traditioiden asettamat kunnianhimoiset tavoitteet ovat vain puolittain toteutuneet.

Saattaa hyvin olla, että Heiskanen on tutkimustyönsä »välitilinpäätöksessä» omakohtaisesti oikeassa. Tieteellisenä realistina, etten sanoisi syvämietteisenä pragmatistina, hän ei halua ottaa askelta itserefleksiivisyyden tuntemattomaan. Hän tuntee Fortuna rotansa ja siksi on ymmärrettävää se kyyninen mutta realistinen kanta, jolla hän sinetöi kuvauksensa. Uskallan tulkita, että hän ei halua hypätä ulos Fortuna rotasta toiseen Fortuna rotaan, mikä selittää tämän esitelmän tiettyä paradoksaalisuutta. Se selittää myös sitä intentiota, ettei DETA:n tarkoituksena ollut perustaa mitään uutta koulukuntaa.

Onnenpyörä on pyörähtänyt nyt siihen asentoon, jossa tunnen olevani korkeuksissa ja näen Ilkka Heiskasen vilkkuvan alaviistosta. Olen siinä kehäkieron pisteessä, jossa voin tehdä vastakysymyksen: kun Fortuna rota -malli tulkitaan metateoreettiseksi metaforaksi, niin kuinka vältetään se, ettei kysymyksessä ole sittenkin tieteentiede eli alkemia?

DETA:n valinnat

On aika hypätä tasolta toiselle, jolla tarkastellaan DETA-projektin valintoja. Voi panna merkille, että Heiskanen liikkuu tarkastelussaan lähinnä tutkimuskentän tasolla rajaten siten yhteiskunnan vaikutuksen taka-alalle. Hän esittää mielenkiintoisen credon, jossa sanoutuu popperilais-nagelilaiseen traditioon tietyllä varauksella.

Ei käy epäileminen sitä, etteikö *Popperin* falsifikationismi tai keksimisen logiikka olisi käypä teema DETA:n kohdalla, sen paremmin kuin sitä, että diagnostinen ja evaluatiivinen analyysi eivät poista vaan rikastuttavat tätä perinnettä. Sen sijaan itse Fortuna rota -metaforaa on vaikea sijoittaa tähän traditioon tai tiettyjä DETA:n tuloksia Popperin metodologiseen individualismiin.

DETA:n tulokset

Credon ilmiasu voi siis pettää. Popperista on yksinkertaisesti otettu aimo askel irtipäin, joka on eteenpäin. Tieteenfilosofisesti askel on realismiin päin, sinne suuntaan, jonne standardinäkemysten kriitikot kuten *Sellars*, *Putnam*, *Harré* ja *Bhaskar*⁸ ovat askeltaneet.

Otettu askel näkyy paremmin teoreettisen selittämisen tasolla. Kun DETA-projekti lähti liikkeelle melko vaatimattomasta eastonilais-policyanalyttisestä kehikosta, se ponnisti juuri eräästä metodologisen individualismin mallista. Näen DETA-projektin milteipä suurimmat ansiot ja aluevaltauksset siinä, että projektin edetessä porauduttiin variaabelianalyysin hallitsemaa interaktiopintaa syvemmälle joukko- ja massaluonteisiin ilmiöihin, siis luokka- ja sektori-eriytymisen tasolle. Tämä ei riitä. Luokka- ja sektori-eriytymisen tarkastelutaso on välitystaso, jonka tavoitteena oli kytkeä analyysi institutionaaliseen rakennetarkasteluun.

Monista tuloksista huolimatta varsinkaan jälkimmäinen tavoite ei toteudu DETA:ssa. Syynä ei ole vain tasojen välitysongelmat, joihin Heiskanen viittaa. Kysymys on itse institutionaalisen rakenteen käsittämistävasta. Lyhyimminkin sanottuna: *John Rawls*'in institutionaalisiin rakennetekijöihin kohdistuvan analyysin avulla voidaan kyllä välttää tarkastelu suomalaisesta yhteiskuntamuodosta yleisen analyysin tasolla mutta samalla on pohja pois yhteiskuntarakenteen vakavalta teoreettiselta analyysiltä, joka on myös konkreettisen tutkimuksen edellytys.

Nykytila ja tulevan toiveet

Lopuksi sanon vain pari sanaa huomioista, joita Heiskanen esittää suomalaisen politiikan tutkimuksen tämänhetkisestä tilasta ja kehittämistarpeesta. Tapahtuneen kehityksen ilmiasun kuvauksesta ei käy kiistelemisen. Mutta olen skeptinen levittäjien ja syventäjien symbioosin suhteen muissa kuin 1) rajatuissa kysymyksissä ja rajatuissa piireissä tai 2) laajoissa kysymyksissä ja laajoissa (valtio-opin ohittavissa) piireissä. Yleinen kantani on se *Leninin* näkemys, että yhdistyminen tapahtuu eriytymisen kautta.

LÄHDEVIITTEET

¹ Ks. standardinäkemyksestä ja sen kritiikistä Frederick Suppe, *The Structure of Scientific Theories*, Urbana 1974.

² Ks. subjektin ja objektin suhteesta tieteellisessä tiedostamisprosessissa Thomas Brante, *Det fria, skapande jaget*, *Häften för kritiska studier* 5/1979, s. 6—23.

³ Ks. tutkivaa minää referoivasta tietö-ongelmasta esim. Rudiger Bübner, *Is Transcendental Hermeneutics Possible?*, teoksessa Juha Manninen ja Raimo Tuomela (eds.), *Essays on Explanation and Understanding*, Dordrecht 1976, s. 65.

⁴ Ks. G. W. F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, Frankfurt/M-Berlin—Wien 1973, s. 107—137.

⁵ Ks. näistä kiertämisen ja kieltämisen tavoista Roy Bhaskar, *The Possibility of Naturalism, A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences*, Brighton 1979, s. 3.

⁶ Ks. F. Engels, *Dialektik der Natur*, teoksessa Marx/Engels, *Werke*, osa 20, 1., Berlin 1962, s. 330.

⁷ Ks. D. Lecourt, *Kritik der Wissenschaftstheorie*, Westberlin 1975, s. 8—9.

⁸ Ks. esim. Wilfried Sellars, *Science, Perception and Reality*, London 1963; Hilary Putnam, *On the 'Corroboration' of Theories*, teoksessa P. Schlipp (ed.), *The Philosophy of Karl Popper*, LaSalle, Ill., 1971; Roy Harré, *Philosophies of Science*, Oxford 1972; Roy Bhaskar, *A Realist Theory of Science*, Bristol 1975.